

Könyvszemle

Durall, Michael: *The Almost Church. Redefining Unitarian Universalism for a New Era*. Jenkin Lloyd Jones Press at All Souls Unitarian Church. Tulsa, Oklahoma, 2004

„Szinte egyház”, állapítottuk meg számos alkalommal, erdélyi zarándokok, az amerikai és angliai testvéregyházzal való találkozásaink rendjén. Persze egymásnak, bizalmasan. És hogy most önmegjelölésként, ráadásul könyvcímként jelenik meg a fordulat, akár meglepő is lehetne, ha a szerző nem Michael Durall lenne, és a könyv mögött álló kezdeményezés nem az lenne, ami. Durall egy felekezeti központi tanácsadó központ elnöke, akit korábban számos nagysikerű, a gyülekezeti élet megújításával foglalkozó könyv szerzőjeként ismerhettünk meg (*Creating Congregations of Generous People* – az Alban Institute kiadásában; *Beyond the Collection Plate* – Abingdon Press). Durall az elmúlt évtizedekben tanácsadóként számos unitárius univerzalista gyülekezet talpra állításán és fejlesztésén is közreműködött. Ebben a könyvében a UU-val kapcsolatos tapasztalatait, meglátásait foglalja össze, mégpedig teszi ezt egyszerre a szakember könyörtelen szókimondásával, őszinteségével, és UU egyháztagként a közösség iránti szeretettel, jövő-féltéssel. A könyv mögött ugyanakkor a tulsai gyülekezet azon kezdeményezése áll, amely a Jenkin Lloyd Jones Kiadó megalapításával a felekezet „leginnovatívabb hangjainak szócsöve” kíván lenni, amellyel egy miszió-alapú unitárius univerzalizmus rég megfogalmazott igényére válaszol azzal, hogy elérhetővé tesz olyan kritikai írásokat, amelyek a felekezet jövője szempontjából a legégetőbb problémákkal foglalkoznak. A kiadó első kiadványaként jelent meg Durall könyve.

Mi közünk e könyvhöz nekünk, erdélyi unitáriusoknak és másoknak? – kérdezhetjük. Egyszerűen fogalmazva a következő: az egyházak, vallások krízise és útkeresése sok hasonlóságot mutat világszerte. A globalizálódással egyre inkább eltűnnek az élethelyzetünk sajátosságait, eltéréseit meghatározó társadalmi különbségek, ráadásul a szabadelvű vallásosság belső dinamikája meglehetősen behatárolja a társadalmi változásokra adható válaszok körét. Utazásaim során gyakran szomorúsággal szemléltem „hittestvéreink” egyházi/vallási berendezkedésének számos jelenségét, de mindig hála töltött el, ha tudtam arra gondolni, hogy ők tulajdonképpen áldozatot vállaltak értünk azzal, hogy kipróbáltak olyan

utakat, megléptek olyan lépéseket, amelyeket mi is fontolgattunk és fontolgattunk, de hála Istennek és kultúránk nem-innovatív jellegének, nem tettünk. Néha pedig bár tettük volna! Mintha köztük járva mindenfelé felkiáltójelek vennének körül. Látna az ő tapasztalataikat, talán helyesebben tudunk dönteni Egyházunk jelenét és jövőjét illetően. Mintha ellentétes irányba mozognánk: miközben „mi” egyre „liberálisabbak” próbálunk lenni (nem feltétlenül olyanok, mint „ők”), addig náluk a „liberalizmus” plafonálódni látszik, és elindultak alternatív utakat keresni, mely némelykor akár a „visszafele” útnak is tűnhet (ez az egyik magyarázata „Erdély-rajongásuknak”, talán nekünk is sikerült hatni rájuk!).

Ráadásul Durall majdnem erdélyiként hangzik helyenként, legalábbis az amerikai UU kontextusában mindenképpen amolyan „neo-konzervatívnek”. De nem kell elsietni a büszkeséget. A tükörben időnként magunkra ismerünk, más-kor egy lehetséges jövőképünkre, amely fele időnként Weöres *Merülő Szaturnusz*-át idéző lázzal rohanunk. Durall hangja kijózanító, valóság-hű, leleplezően őszinte. És egyházféltő. Olyannak a hangja, aki az egyház pusztá túlélésénél jóval magasabba teszi a mércét. A szerző nagy szívességet tett a UU-nak – de nekünk is – e könyvével.

A kötet tizennégy írást tartalmaz, a kisesszétől a (kis)tanulmányig (e tekintetben tehát nagyon UU), melyek egy része korábban már megjelent folyóiratokban. Ebben a jó az, hogy mindegyik írás kerek egész, önállóan is megállja helyét, a hátrány, hogy az egyes témák szétszórt ismétlődésben jelennek meg, és a kötet célirányos haladása is nehézkes. A továbbiakban igyekszem tematikailag csoportosítva körüljárni néhány jelentősebb gondolat-kört, és nem fukarkodni az idézetekkel sem – tekintettel a kötethez való hozzáférés korlátozott lehetőségére.

A UU elé tartott tükör alaphangját meghatározza a bevezető első néhány sora: *Az unitárius univerzalizmus olyan mozgalom, amely egy nagyobb cél végzetes szükségletében él. Vallási hagyományunkat, minden erőssége ellenére, kompromittálta az a törekvés, hogy minden legyen mindenki számára, és senkit ne utasítson el. Ebbéli buzgólkodásunkban mára szem elől tévesztettük a vallás értelmét.* E tény szemléltetésére Durall a legkülönbözőbb UU gyülekezetek vezetőitől és tagjaitól begyűjtött egymondatos válaszok néhány válogatott tucatját hozza arra a kérdésre, hogy „Az Ön gyülekezetének van-e lelke, és ha igen, mi lenne az?” A legtöbb azt a vágyat szólaltatja meg, hogy bárcsak felismerhetőbb és középpontibb lenne a gyülekezeteket meghatározó „lélek” léte és jelenléte.

Az '50-es évek egyháza? A kötet egyik kedvenc témájaként jelenik meg a UU időbeli elmaradottságának, strukturális és kultikus megkövesedésének (!) pellengérré állítása, és e tekintetben Duralltól távol áll minden „neo-konzervativizmus”. Véleménye szerint a mai UU nagymértékben megrekedt az 1950-es évekre jellemző polgári vallási berendezkedés szintjén, amely akkor „modern

protestantizmusként” az értelem, az individuum kiemelése, az emberi önerő, optimizmus és a haladásban való hit sarokköveire épült fel. A '60-as évekre egyre többen érezték fölöslegesnek egy olyan valláshoz való tartozást, amely alig volt több, mint a szekuláris társadalom visszfénye. Vajon nem ez-e ma is a UU? – kérdezi Durall. Mindenesetre a mai ember nem a fenti értékeket keresve fordul az egyházhoz, hanem sokkal inkább ezekkel a kérdésekkel: *Hogyan élhetek mélyebb spirituális életet? Hogyan lehetek elkötelezett kapcsolatban valamivel, ami a mindennapok fölött áll? Hogyan lehetek egy létértelem- és célvezérelt közösség tagja?* Az emberek életkrízisekkel, értelemkereséssel és mély változásvágygal keresnek egyházat, nem információéhséggel és teológiai árnyalatok megértési szándékával.

Demográfiai mutatók. Annak ellenére, hogy a UU jellegzetesen innovatív és kreatív vallási hagyomány, nehezen találja a mával való élő kapcsolat lehetőségét. Amerika minden hagyományos felekezete félelmetes arányban veszíti híveit, több szakértői előrejelzés szerint az elkövetkező évtizedekben a templomok mintegy egyharmada bezár. Hogy köztük lesz-e 4–500 UU templom is, az a felekezet megújulási és alkalmazkodási képességétől függ. A UUA szintjén mérhető évi 900 lelkes növekedés megtévesztő, hisz mindössze 50–60 gyülekezet esetében van tényleges növekedés, a többinél lassú létszámcsökkenés. Egyébként is ez a szám leosztva kevesebbet jelent, mint évi egy új egyháztagot gyülekezetenként. Ez ugyanakkor arányait tekintve nem tart lépést az ország lakosságának növekedésével.

A „gyülekezetalapító öregek” generációja lassan kikopik, és ezzel együtt a legfontosabb anyagi fenntartók köre is. Másfelől a megfigyelhető tendencia az, hogy a fiatalok szívesebben választanak nagy gyülekezeteket, ahol sokrétű tevékenységre van lehetőség. A UU gyülekezetek túlnyomó része nem éri el ezt a vonzó méretet.

A 13. fejezet visszatér a témára, és részletesen cáfolja annak a 2003-ban felállított tervnek a sikerlehetőségét, amely szerint a UUA az elkövetkező öt évben mintegy ötven új, 1500–3000 taglétszámú gyülekezetet alapítana, ötven milliárd dolláros beruházással.

A fő probléma teológiai jellegű. A UU által korábban felvállalt eszmék beépültek a polgári értékrendbe, és mintha a UU elbizonytalanodott volna küldetését és üzenetét illetően. Ezzel áll kapcsolatban az a pótlólagos tevékenység, hogy a gyülekezetek „vision committee”-ket alapítanak, hogy megalkossák a gyülekezetek hangzatos, jól kifundált küldetésnyilatkozatait. És amikor arra kerül a sor, kiderül, hogy a hívek többsége nem tudja felidézni ezeket, és a vezéreszmék még kevésbé hatolnak a szívekig. Durall szerint a UUA honlapján (uua.org) megjelenő küldetésnyilatkozat-ajánlatok is mind olyanok, amelyek igen kevés egyházke-

reső embert tudnak megszólítani. Egyszerűen azért, mert nem effélékéért keresnek az emberek egyházat maguknak.

A „szellemi zarándokként” megjelenő „templomi vásárosok” autentikus közösséget keresnek, márpedig a UU csak akkor válik ilyen közösséggé, ha az egyháztagok a szívük legmélyéig meg vannak győződve arról, hogy ez a közösség (egyház, hit) képes *az emberek életét alapvetően megváltoztatni*, és valami magasabb rendű jó szolgálatába állítani. Az egyház küldetése nem az, hogy becsalogassa az embereket egy épületbe, és programokba „rácsozza” őket, hanem az, hogy vágyat, elkötelezettséget ébresszen az emberekben arra, hogy kimenjenek, és a világot egy „jobb helyé” tegyék.

Fogyasztói individuális kultúra az egyházban. A UU élen jár abban az egyházakra egyre inkább jellemző tévedésben, amely szerint az ideális egyház az, amely leginkább kielégíti az emberek egyéni preferenciáit és kényelem-igényét. A „mi a kínálat?” vesztes játékát a hagyományos protestáns egyházak többsége szívesen játssza. A UU lapokban hemzsegnek a programajánlatok az álomterápiától a sámándobolásig és jelbeszéd-kurzusokig, amelyeket egyébként a világi felnőttoktatási központok jobb minőségben el tudnak látni. És az egyház egyre inkább az amúgy is jólétben és kényelemben élő középosztály szórakoztatásának helyévé silányul. Így a vasárnapi istentisztelet sem több, mint egyike a „választható ajánlatoknak”, és nem csoda, ha a lelkész gyakran úgy érzi magát, mint egy lapzáró rovatszerkesztő, aki néhány megjegyzést fűz az aktuális hírekhez, elsüt egy-két anekdotát, idéz egy kis Szentírást, és ajánl néhány életvezetési bölcsmondást a hétköznapokra. Közben a hívek arra kapnak biztatást, hogy nyugodtan maradjanak távol az istentisztelettől, ha úgy van kedvük: „egy séta az erdőben, a fák között éppúgy megteszi.” Az istentisztelet arról a „*valami másról*” szól, ami csak a közösségi együtt-imádkozásban és ünneplésben jöhet létre, egy szimfónia vagy erdei séta lehet „spirituális”, de nem lehet az a „valami más”. A UU egyfajta „intézményesült transzcendentálisizmus” (Carl Scovel) lett, amely *vágyik ugyan közösségépítésre, de olyan szinten hangsúlyozza az individualitást, amely időnként már-már a meg szállottság határait súrolja.*

A félreértett egyháztagság. Részben az előbbiekkal áll kapcsolatban az a túl alacsonyra helyezett elkötelezettségi és hozzájárulási mérce, amelyet a UU egyháztagjaival szemben felállít. Ha Jézus azt mondta, hogy „*Jöjj, és kövess engem...*”, akkor ezt a UU gyülekezetei ilyen mellékmondatokkal egészítik ki: „*de nem muszáj csatlakoznod*”, „*még ha csak vasárnap jössz is el*”, „*de nem kell elkötelezned magad*”, „*de szólj, amikor távozol, hogy ne kelljen utánad is kifizetni a járulékot*”. A UU nem azért nem vonzó, mert túl sokat kér az egyháztagoktól, hanem azért, mert túl keveset.

Másfelől az egyenlőségre, a felfogásbeli különbségekre, a demokratikus elvekre helyezett túlzott hangsúly, na meg a gyülekezetvezetéssel kapcsolatos fél-

reértések olyan helyzetet teremtenek, amelyek teljesen felemészítik a gyülekezetek belső energiáit, miközben azok nagyobb célok elérésére még csak gondolni sem tudnak. Az egyenlőség elve, a „minden ember eredendő értéke és méltósága” princípium a gyakorlatban úgy nyilvánul meg, hogy mindenki véleményét egyformán figyelembe kell venni, legyen az bármily avatatlan vagy hozzá nem értő. Ahelyett, hogy megtanulnák ezt mondani: „Ezt itt nem így csináljuk!”, a gyülekezetek kötelességüknek érzik mindenkit meghallgatni, aminek az eredménye, hogy az egyház saját céljának szolgálata helyett állandóan az emberek egyéni elképzeléseinek és érdekeinek kiszolgálói lesznek. De Durell még tovább megy. Tekintve, hogy feltehető jó szándéka ellenére sem mindenki szolgálja jól a közösség ügyét, és időnként egy hangos kisebbség tönkretetheti a gyülekezetet, meg kell tanulnia a UU-nak *elutasítani* embereket, kizárni időlegesen vagy véglegesen a gyülekezetből (!).

A szerző a gyülekezetség „három modelljét” ajánlja. Eszerint először: a híveket a rendszeres istentiszteleti részvételre kell motiválni. Másodsor: az egyháztagokat biztatni kell, hogy valamit tegyenek önmagukért: vegyenek részt a kórusban, különféle kiscsoportokban, bármiben, ami fontos és inspiráló számukra. Harmadsor: tegyenek valamit másokért, a szükségben levőkért, a gyülekezetben vagy azon kívül.

Vissza a vezetést a lelkész kezébe. A gyülekezetek vezetési problémái csak akkor oldódhatnak meg, ha a lelkészt a jelenlegi „alkalmazotti” státusából visszamemelik „vezetői” státusába. Tragikus, hogy a rendszer úgy alakult, hogy világiak vették kezükbe a tényleges vezetést, olyanok, akik keveset tudnak az egyház valódi természetéről, akik többnyire képzetlenek e feladatkörök ellátására, és döntéseiket gyakran az intuícióra alapozzák. Az évtizedeken át folyó vezetőképzők elenyésző eredményt hoztak. Az átláthatatlan bizottsági döntésrendszerek és deista, teista, humanista, ateista, agnosztikus, keresztény, pogány stb. felfogásviták keresztüztében „a juhok vezetik a pásztort”. A gyülekezetvezetési téma jelenik meg a legnagyobb súllyal és terjedelemben a könyvében, konkrét javaslatok és módszertani lépések is itt szerepelnek a legnagyobb számban.

A pénzkrízistől a nagylelkűség gyakorlásáig. Durall legtöbbet a költségvetési hiányokról, és az adakozás természetéről tud. Érthetetlennek tartja az anyagi gondokat akkor, amikor az egyháztagságot többségben jelentős pénzfőlősleggel rendelkezők alkotják. Itt újra a megcsontosodott rendszer és a teológiai bizonytalanságból fakadó mentalitás áll a probléma hátterében. Javaslat a *tized* (a jövedelem 10%-a) általánossá tétele, ami az egyházközségek jelenlegi pénzforgalmát csak egyházfenntartásból megkétszerezné. Mindennek a célja természetesen nem a kényelem növelése, hanem az egyházi létjogosultságot igazoló „tenni valamit a világért”.

Durall javaslatára egyre több UU gyülekezet próbálta ki, hogy a nem céladó-mány jellegű perselypénzt teljes egészében felajánlják különféle egyházon kívüli szükségek fedezésére. Az eredmény, amelyről a UUA kiadványaiból, helyi gyülekezetek lapjaiból vagy a világhálón keresztül tájékozódhatunk, minden esetben messze fölülmúlta az elvárásokat. Gyülekezetek születtek újjá, találtak értelmet és célt létük számára. A perselypénzek megsokszorozódtak, az egyháztagok a nagylelkűség gyakorlásában örömet, spirituális töltekezési lehetőséget találtak.

A jövő UU egyháza. A könyvön átívelő javaslatok az utolsó fejezetben egyfajta profétikus vízióként összegződnek. Eszerint ötven év múlva a UU felismerhetetlenül más lesz, mint ma vagy korábban bármikor. A templomok bevásárlóközpontokban és hasonló helyeken lesznek, nem lesz tornyuk, belül nem lesznek padok, orgona vagy ónkeretes ablakok. Minden korosztály jelen lesz bennük, zsbongó hangzavar és izgatott energiavibrálás tölti be. Az istentiszteletek a jelenlevők nagyfokú bevonásával zajlanak, vasárnap több alkalommal, hétköznap este 10 után. Emellett kisebb csoportokban is összegyűlnek „házi istentiszteletre”. A liturgia a mai fekete egyházak és a pünkösdi egyházak liturgiájának ötvözetére fog emlékeztetni. Elsőrangú élő zenekarok játszanak, a megvilágítás színes és drámai. A 2-3 órás istentiszteleteket követően a résztvevők asztalközöségbe rendeződnek, az ételt mesterszakácsok készítik.

Teológiaiilag a mai „gyökerek” mellett előtérbe kerül a pünkösdi teológia, és véget ér a „szórakoztató teológia”. A fiatal UU-k visszautasítják a fogyasztói mentalitást (amint ezt ma egyre több fiatal kezdi tenni), és életvitelükben szigorú morális szabályok érvényesülnek.

A tized, és általában a magas elkötelezettségi elvárások jellemzőek a hívekkel szemben. A gyülekezetek többségükben fiatalokból állnak, „keblitanács nélkül”, közvetlenül a jól képzett és jól fizetett „alkalmazottak” irányítása alatt. A gyülekezet életét a képessé tétel, és nem a kormányzás igyekezete határozza meg. A hívek nem tekintik többé „egyháztagnak” magukat, hanem *tanítványnak*. Az egyéni „önmegismerés” helyett a közösséghez tartozás igénye kerül előtérbe. A gyülekezetek többsége 8–900 taglétszámnál kettőbe oszlik, de néhány közülük megpróbálkozik a megagyülekezeti kihívásokkal.

A gyülekezetek szervesen benne élnek tágabb környezetükben. Kifele irányuló erőfeszítésüket mindig egyetlen célra fordítják: a legelesettebbekre. Zuhanyozási lehetőséget, ételt és ruházatot mindig kínálnak a rászorulóknak, akiket meghívunk istentiszteleteikre is. A küldetésnyilatkozat a lehető legegyszerűbb lesz: az emberek életét alapvetően megváltoztatni; a lelkiség elmélyítése szolgálat útján.

Az egyházban az oktatási programok felértékelődnek, elismert szaktekintélyek, közösségük tekintélyes tagjai fognak tanítani, erős versenyhelyzetben, magas javadalmazással.

„Egy Erdélybe és más segítségre szoruló területekre vezető, jól kitaposott ösvény lesz legfőbb jellemzője e gyülekezeteknek. Fiatal orvosok és fogászok az egészségellátás új szintjét viszik a legeldugottabb falvakba. Mérnökök a vidéki települések vízellátását oldják meg. Építőmérnökök és építészek ősi templomok újraépítésében segítenek. Az ösztöndíjalapok minden erdélyi fiatalnak lehetővé teszik a középiskolai tanulást.”

CZIRE SZABOLCS

Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*. I. [kötet] Fordította: Márkos Albert. A bevezető tanulmányt írta és a fordítást a latin eredetivel egybevetette: Balázs Mihály. Sajtó alá rendezte: Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2005. 971 l. [Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/1.]

A Kovács Sándor és Molnár B. Lehel szerkesztésében 2001 óta megjelenő forráskiadvány-sorozat évről évre igényesebb és terjedelmesebb kötetekkel lepi meg az egyháztörténet, s általában az erdélyi múlt iránt érdeklődőket. Az Unitárius Egyház két legfontosabb – jelenleg is egyházi kezelésben lévő – gyűjteményének a kincseit teszik közzé, juttatják el a szélesebb olvasóközönséghez. Boros György unitárius püspök naplója (2001), az unitárius hitelveket összegező 1568-as kiadvány magyar fordítása (2002) és Gál Kelemen Káli Nagy Elekről írt monográfiája (2003) után most egy már legendás mű olyan terjedelmes első kötetét teszik közkinccsé, hogy ezzel a tavaly kimaradt könyvet is pótolják.

Az Unitárius Egyház kéziratos történetének keletkezéséről a következő latinból fordított ajánlást olvashatjuk: „Először írni kezdte boldog emlékü tiszteendő Kénosi Tözsér János, a bágyoni unitárius eklézsia papja, aranyoskői unitárius jegyző, 1767-ben. Minthogy azonban ő 1772-ben, midőn még az első könyv végén járt, elhunyt, utána folytatta Uzoni Fosztó István, ugyanazon eklézsiaiban és hivatalban utóda. Az első könyvben sokat javított, kivált a Bevezetésben és a külső országbeli vallás helyreállításáról szóló fejezetben, s más helyeken is sokat bővített, a következő könyveket pedig folytatta 1774-től. Meghalván ő is 1778-ban, tovább folytatta Kozma Mihály, szentgericei pap és maroskői esperes. Ennek 1798-ban történt halála után az ő második fia, Kozma János írta tovább a VI. kötet végéig. Miután pedig 1840-ben ez is meghalt, azután a csonkán maradt művet senki nem folytatta, s így az most békén várja ötödik folytatóját”. Folytató nem akadt. De a szöveg szerencsésen megmenekült, s több kéziratos változatban is fennmaradt Kolozsvárt és Székelykeresztúron. Egyház- és iskolatörténészek dolgozataikban hivatkoztak rá, adatokat merítettek belőle. A 20. század második harmadában már kezdett nehézkes lenni használata latin szövege miatt. Ezt felismerve a kolozsvári kollégium latintanára, Márkos Albert (1878–1949) önként vállalkozott a hatalmas terjedelmű szöveg lefordítására. Az első kötet tolmácsolását 1942 augusztusában, az utolsó kötetét 1949 nyarán fejezte be.

Ez az unitárius múltat és önvédelmi harcokat, intézmények és nagy emberek emlékét összegező kollektív mű olyan alapvető alkotássá vált az egyházi köztu-